

ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Обґрунтовано надзвичайну значимість вищої освіти для економічного й соціального прогресу країни та необхідність дослідження тенденцій і напрямів її розвитку. Описано основні тенденції розвитку української вищої школи за роки незалежності. Розраховано і проаналізовано показники динаміки кількості українських ВНЗ різних рівнів акредитації та їх випускників за освітньо-кваліфікаційними рівнями. Проаналізовано результати функціонування системи вищої освіти в Україні з позиції особистості й держави, а також показники ринку праці висококваліфікованих фахівців. Визначено сучасні напрями розвитку вітчизняної системи вищої освіти.

Ключові слова: система вищої освіти, вищий навчальний заклад, освітньо-кваліфікаційний рівень, темп приросту, вектор розвитку.

У сучасному світі освіта набуває все більш вирішального значення для визначення не тільки рівня освіченості й культури конкретної людини, а й суспільства в цілому. Вона здатна і зобов'язана істотно впливати на розвиток різноманітних тенденцій у суспільстві, підтримувати або, навпаки, гальмувати їх, знаходити свої специфічні можливості вирішення глобальних або локальних соціальних проблем, формувати освічене молоде покоління. Освіта активно впливає як на економіку, так і на соціальну та етичну сторони життя. Вона забезпечує індивідуальний розвиток особистості майбутнього фахівця, є джерелом покращення добробуту людини, стратегічним ресурсом соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, формує інтелектуальний, духовний, виробничий потенціал держави, забезпечує національні інтереси і зміцнює авторитет і конкурентоспроможність держави на міжнародному рівні. Отже, її розвиток має бути пріоритетним напрямом державної політики, спрямованої на соціальний і економічний прогрес.

Визначення й обґрунтування напрямів розвитку освітньої сфери — це складний багатоетапний процес, орієнтований на отримання заздалегідь прогнозованих кінцевих результатів з попередньо визначеними ймовірнісними кількісними оцінками цих результатів, є завданням державної політики. Реформування й модернізація вищої освіти в Україні є дійсно одним із актуальніших завдань на шляху до інноваційного, європейського розвитку суспільства. Проте, на жаль, багато вітчизняних вчених усвідомлюють,

що у процесах модернізації освіти, які активно розгортаються сьогодні у країні, інтереси держави і суспільства не завжди збігаються. Будучи найважливішою складовою соціальної політики держави, освітня політика проводиться з перекошом у бік організаційно-управлінських і фінансових заходів і ніяк не пов'язується з формуванням єдиного образу нової освіти. На відміну від світового освітнього простору сучасний розвиток вітчизняної вищої школи відбувається на загальному тлі соціально-економічних, політичних і культурних трансформацій всього українського суспільства, що надає цьому процесу деяку неоднозначність. Реформування системи вищої освіти в Україні все більше нагадує перманентний процес, а міркування на тему, якою має бути вища школа, у багатьох неабияк набило оскому.

У професійних колах в останні роки зазначена тема вже привернула увагу багатьох українських вчених. Вони сходяться у думці, що на сучасному етапі національній вищій освіті притаманний процес постійних змін і реформування [1–5]. Проте в дискусіях щодо змін, тенденцій і перспектив української вищої школи приділяється мало уваги визначенню й аналізу напрямів цих трансформацій. Порушена проблема, звичайно, має певний ступінь висвітлення в науковій літературі, і до неї все частіше звертаються теоретики і практики. Так, Г. Черевичний аналізує проблеми розвитку системи вищої освіти України, існуючі протягом усього періоду пострадянської трансформації, але не зупиняється на них детально і не визначає їх джерел і напрямів [6]. В. Приходько і М. Фомица пере-

© Л. Г. Парфьонова, 2012

лічують «болючі» точки і негативні тенденції змін у вітчизняній вищій школі та пропонують можливі шляхи їх вирішення, аналізуючи природу і причини їх появи [7]. Д. Дзвінчук наголошує на тому, що «плануючи свої дії, керівники освітньої системи і колективи вищих навчальних закладів мають спиратися на сучасні філософські, соціальні, політичні й педагогічні уявлення та підходи, на національний і зарубіжний досвід підтримки й модернізації освіти» [8, с. 21]. М. Карпенко наголошує, що головними проблемами й основними напрямками реформування системи освіти в Україні є забезпечення доступності і якості освіти [9, с. 109]. Також автор вважає, що визначальним напрямом розвитку системи вищої освіти України, задля підвищення її конкурентоспроможності, є інтеграція в європейський освітній простір [9, с. 113]. Ю. Бажал аналізує цілі входження України в європейський інтелектуальний простір і ефективність державної політики у сфері освіти, оскільки правильна постановка цілей проведення певної політики є вирішальною умовою її ефективності [10, с. 23]. Отже, не зважаючи на те, що вітчизняні науковці активно дискутують на тему напрямів розвитку системи вищої освіти, це питання все ще залишається на порядку денному сучасних наукових досліджень і потребує більш детального дослідження.

У зв'язку з цим метою статті є визначення сучасних напрямів розвитку вітчизняної системи вищої освіти на основі результатів аналізу її функціонування.

За роки незалежності вища освіта в Україні отримала високу популярність, що сприяло постійному розширенню студентського контингенту. За показниками чисельності студентів на душу населення Україна займає провідні позиції в Європі. Сучасні тенденції розвитку й реформування національної вищої освіти є надзвичайно складними й досить суперечливими. Якщо в розвинених країнах зміни, які можна спостерігати, відбуваються у визначеному напрямку, закономірно, спокійно і природно, то країнам, зокрема на пострадянському просторі, що бажають ліквідувати відставання в економічному розвитку, властиве прагнення до більш інтенсивних реформ. Так, з 1990 до 2008 р. спостерігалась стійка тенденція до зростання чисельності студентів у вищих навчальних закладах [11, с. 10–11]. Середній ланцюговий темп приросту показника за період з 1990 по 2007 р. (T_{np}^a) складає 3,3 %, а базисний темп T_{np}^b дорівнює майже

72 %. Тобто за 17 р. чисельність випускників ВНЗ зросла більш ніж у півтора рази. Проте вже з 2008 по 2011 р. можна спостерігати стрімке падіння чисельності студентів на більш ніж 16 %. Перш за все це обумовлено зменшенням загальної чисельності постійного населення в Україні майже на 12 % з 1990 р., і зменшенням в 2004 р. населення віком від 15 до 24 р. на 16 %.

У 2011 р. мережа вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації налічувала 846 закладів. Середній за період ланцюговий темп приросту кількості ВНЗ I–II рівнів акредитації (T_{np}^a) є негативним і складає 1,8 %, що говорить про поступове зникнення цих навчальних закладів, загальна кількість яких зменшилася з 1990 по 2011 р. у півтора рази. При цьому кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації збільшилася за цей же період більш ніж вдвічі, а середній за період ланцюговий темп приросту у розмірі 4,4 % говорить, що цей процес мав надзвичайну швидкість та інтенсивність. Освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста здобувається у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації: училищах, технікумах, коледжах, бакалавра, спеціаліста та магістра — у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації: університетах, академіях та інститутах.

Варто відзначити, що випуск фахівців вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації з 1990 по 2011 р. збільшився майже у 4 рази, тоді як ВНЗ I–II рівнів акредитації за цей же період стали випускати у 2 рази менше (рис. 1).

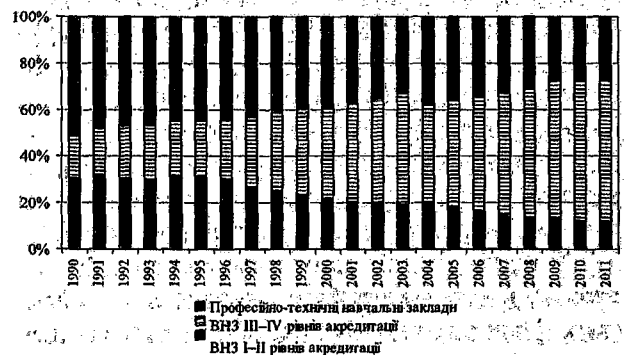

Рис. 1. Питома вага фахівців і кваліфікованих робітників, які були підготовлені у 1990–2011 рр., за типами навчальних закладів [11]

Також стійкою є тенденція до зменшення чисельності випуску кваліфікованих робітників професійно-технічними навчальними закладами, середній ланцюговий темп падіння T_{np}^a складає 2 %. Отже, популярність вищих навчальних закладів, які мають право випускати фахівців більш високих освітньо-кваліфіка-

ційних рівнів, поступово зростає. Так, у 2011 р. ВНЗ випустили 95 147 магістрів, 265 157 спеціалістів і 121 706 бакалаврів, що становить 77 % від загального обсягу випускників [12, с. 88].

У системі доступу громадян для здобуття вищої освіти все відчутніший вплив ринкових відносин. За останні роки більшу частину студентів, прийнятих до вищих навчальних закладів, складають особи, яких зараховано для навчання на контрактній основі. Значна частина коштів недержавного сектора на рівні домогосподарств (75,8 %) витрачається для забезпечення першого етапу вищої освіти. При цьому споживачі освітніх послуг віддають перевагу навчання на контрактній основі в державних навчальних закладах. Історично у країні так склалося, що заклади приватної форми власності користуються значно меншою популярністю. Так, у 2011 р. в таких ВНЗ навчалася студентів у 7,5 разів менше ніж у ВНЗ державної та комунальної форми власності. Така тенденція є багаторічною. Найбільшу чисельність студентів приватним ВНЗ вдалося заохотити у 2007 р., надалі цей показник поступово знижувався.

Не зважаючи на те, що платня у ВНЗ з кожним роком зростає, розподіл середніх витрат на навчання одного студента за провайдерами та фінансуючими організаціями свідчить, що державний сектор оплачує більшість витрат на освіту. Однак витрати державного сектора на одного учня на початкову загальну освіту, середню освіту та після середню значно більші, ніж на вищу, і становлять лише 66,6 і 52,5 % на першій і другий рівень вищої освіти відповідно [10, с. 3–4]. Аналіз розподілу витрат на освіту свідчить, що в Україні порівняно з розвинутими європейськими країнами досить низький рівень витрат у розрахунку на одного учня/студента (менше 20 % від середніх витрат на учня/студента у країнах ЄС).

У вищій школі також наочною є незбалансованість між масштабами діяльності та обсягами фінансування. Значні обсяги залучаються вищою освітою з позабюджетних коштів, перш за все за рахунок часткової плати за навчання. Загальні суми такої плати у 2011/12 навчальному році складають 12072,6 млн грн, або до 32,1 % усіх видатків на вищу освіту (4846 грн на одного студента) [11, с. 13]. Станом на початок 2011/2012 навчального року більш ніж 56 % студентів навчалися за кошти фізичних осіб (рис. 2).

Тобто кожен другий студент є інвестором системи вищої освіти. Така тенденція свідчить про те, що навіть у державних вищих навчаль-

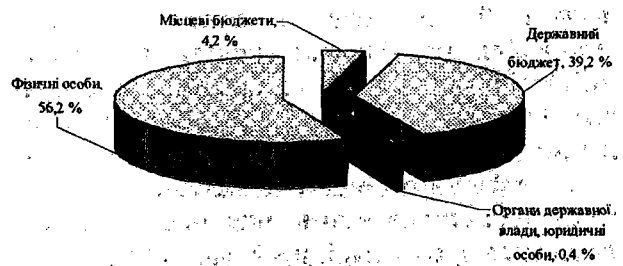

Рис. 2. Розподіл студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання у 2011 р. [12, с. 26]

них закладах значну частку займає контрактне навчання. Звичайно, наявність таких цифр свідчить про те, що державна підтримка вищої освіти не забезпечує відповідного рівня фінансування, що, у свою чергу, здійснює фінансовий тиск на населення.

Сьогодні контингент студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації становить понад 2 млн 311 тис. осіб, у тому числі понад 53 тис. іноземних студентів зі 137 країн Азії, Африки, Європи. Все це говорить, що система вищої освіти в Україні нарощує кількісні показники, підвищується популярність освіти серед населення, особливо отримання освітньо-кваліфікаційних рівнів магістра і спеціаліста, залучається все більша чисельність іноземних студентів, збільшується платня за навчання, зростає кількість вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Отже, можна зробити висновок, що вітчизняна вища освіта розвивається дуже активно. З огляду на вищевикладене, можна визначити такі основні напрями розвитку української системи вищої освіти:

включення до міжнародних процесів глобалізації й інтеграції вищої освіти;

зростання попиту на більш високі освітньо-кваліфікаційні рівні — магістр і бакалавр;

зростання кількості платних освітніх послуг; демократизація й відкриття більш широких можливостей для молоді щодо вступу до вищих навчальних закладів;

впровадження парадигми «освіти впродовж всього життя» та підвищення соціальної значущості освіти.

За останні п'ятдесят років питома вага осіб з вищою освітою у постійному населенні України збільшилася від 2 % до 15 %, що говорить про зростання інтелектуального потенціалу країни. Це, звичайно, є позитивною тенденцією, проте дійсним показником результативності вищої освіти для особистості є збільшення індивідуальних доходів з отриманням

кожного наступного рівня освіти, а для держави — забезпечення ринку праці потрібними висококваліфікованими фахівцями. Проте в Україні очікуванні ефекти від отримання вищої освіти виглядають дуже примарно.

По-перше, розподіл працівників за розмірами заробітної плати свідчить про відсутність залежності розміру доходів від професійно-кваліфікаційного рівня працівників як у сфері послуг, так і виробництва. Наприклад, в установах освіти, де працівники мають високий кваліфікаційний і професійний рівень, забезпечений вищою освітою, у 2010 р. лише у чверті працюючих нарахована заробітна плата була понад 2500 грн, в установах охорони здоров'я та надання соціальної допомоги ще менше — у 20,3 % працюючих. Разом із тим серед зайнятих у сфері фінансової діяльності зазначена категорія складала більше половини [13, с. 19].

По-друге, структура і якість трудових ресурсів, підготовлених вищою школою, не відповідає потребам економіки, а висококваліфіковані фахівці не можуть працевлаштуватися за фахом. Так, у 2011 р. значна чисельність найманих працівників була зайнята на робочих місцях, які не потребують наявності високого освітнього рівня. Найбільше їх спостерігалось у сільському, лісовому господарствах і рибальстві; діяльності транспорту і зв'язку, де лише 11,6–21,6 % від облікової чисельності штатних працівників мали вищу освіту [13, с. 64]. Водночас на підприємствах спостерігалася нестача як робітників традиційних професій, так і таких, що вимагають високого кваліфікаційного рівня. Також про хибність напрямів розвитку вітчизняної вищої школи свідчить той факт, що велика чисельність випускників ВНЗ залишаються не працевлаштованими після закінчення навчання (рис. 3).

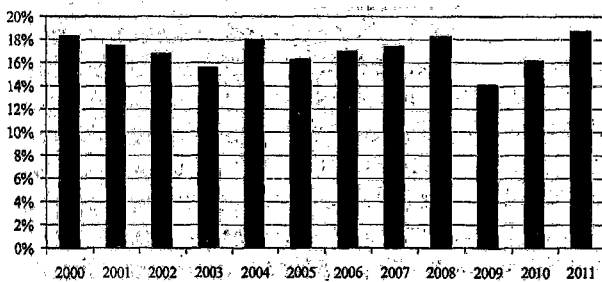

Рис. 3. Питома вага не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх і вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації у загальній чисельності безробітного населення у 2000–2011 рр. [14]

Більш того, з 2000 р. цей показник зовсім не змінився, тобто проблема має сталий характер. У 2011 р. серед безробітного населення у віці 15–70 років 324,02 тис. осіб були не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. При цьому на підприємствах відзначалась потреба у кваліфікованих робітниках, задоволення якої вимагає здійснення перепідготовки й підвищення професійного рівня працівників.

Таким чином, можна зробити висновок, що вітчизняна система вищої освіти розвивається надзвичайно активно, проте зростання об'ємних показників її функціонування, яке було викликано розширенням доступу до освіти і масовим прагненням до продовження навчання, і не відповідає якості складу випускників потребам ринку праці, обумовлюють екстенсивний характер її розвитку. Тобто вища школа випускає велику чисельність кваліфікованих фахівців, які не затребувані повною мірою роботодавцями, внаслідок чого вони стають безробітними або потребують перекваліфікації, що вимагає додаткових коштів. Нажаль, кількісні показники розвитку вищої освіти не переходять в якість, не приносять економічного зростання, яке очікувалося як результат впровадженої освітньої політики.

В Україні формування державної освітньої політики відбувається на тлі національних і міжнародних трансформаційних процесів, з урахуванням усіх сучасних освітніх тенденцій. Визначення засад тактики і стратегії має супроводжуватися критикою існуючого стану речей, переглядом попередніх помилок і пропозиціями відповідних змін щодо їх усунення, а процес визначення векторів розвитку системи вищої освіти повинен буди планомірним і виваженим. Результати аналізу і критика існуючих напрямів розвитку системи вищої освіти дозволить визначити нові вектори розвитку та методи їх досягнення, що є метою подальшого наукового дослідження й матеріалом для майбутніх публікацій.

Список використаної літератури

1. Амбросов А. Системний погляд на місію вищої освіти / А. Амбросов, О. Сердюк // Вища освіта України. — 2007. — № 3. — С. 21–29.
2. Андрущенко В. Стратегія для освіти / В. Андрущенко // Вища освіта України. — 2006. — № 3. — С. 5–9.
3. Внукова Н. Інноваційний потенціал вищої школи у глобальних викликах ХХІ століття /

Н. Внукова // Вища школа. — 2010. — № 12. — С. 26–36.

4. Дудкін П. Система вищої освіти як чинник соціально-економічного розвитку міст і регіонів / П. Дудкін, О. Дудкіна // Схід. — 2011. — № 1. — С. 54–58.

5. Натрошвілі С. Г. Інвестиційне та інноваційне забезпечення розвитку сфери вищої освіти / С. Г. Натрошвілі // Проблеми науки. — 2012. — № 3. — С. 33–38.

6. Черевичний Г. С. Вища освіта України: новачі, проблеми, перспективи / Г. С. Черевичний // Наука та наукознавство. — 2007. — № 1. — С. 107–112.

7. Приходько В. Економічна глобалізація і вища освіта / В. Приходько, М. Фоміна // Схід. — 2007. — № 1. — С. 45–48.

8. Дзвінчук Д. Засади управління і вибір цілей діяльності освітньої системи в контексті європейського виміру / Д. Дзвінчук // Вища освіта України. — 2006. — № 2. — С. 20–26.

9. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006 : монографія / за ред. О. С. Власюка. — К. : НІСД, 2006. — 576 с.

10. Проблеми та перспективи входження України в європейський інтелектуальний простір: освітні аспекти : зб. наук.-експерт. мат. / за ред. Н. В. Грицяк. — К. : НІСД, 2009. — 128 с.

11. Професійно-технічні навчальні заклади у 1990–2011 рр. [Електронний ресурс] : від 23.07.2012 р. / Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

12. Основні показники діяльності ВНЗ України 2011/2012 навчальний рік : статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України ; [відп. за вип. І. В. Калачова]. — К. : Держкомстат України, 2012. — 212 с.

13. Статистичний збірник «Праця України у 2010 році» / Державний комітет статистики України ; [відп. за вип. І. В. Сенік]. — К. : Держкомстат України, 2011. — 324 с.

14. Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2000–2011 рр. [Електронний ресурс] : від 23.07.2012 р. / Державна служба статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2012 р.

УДК 346.51+338.26(510 — кит.)

О. С. Кучер,

аспірант,

Інститут економіко-правових
исследований НАН України,

г. Донецьк

ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНОЧНОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ ПРИ ВЕДУЩЕЙ РОЛІ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА В КНР *

Статья посвящена комплексному исследованию и научному анализу современного этапа развития рыночной экономики в КНР, которую связывают с созданием экономического строя, в котором развивается многоукладная экономика при ведущей роли государственного сектора и развитии рыночного саморегулирования. Реорганизация предприятий по «китайскому образцу» способствовала реализации стратегического плана поддержки государством развития крупных предприятий и передаче управления мелкими предприятиями в частные руки. Главным путем для системной реорганизации всего сектора, в том числе и крупных предприятий, стало акционирование.

Ключевые слова: рыночное саморегулирование, государственное регулирование, государственные предприятия, государственная собственность, сектор рынка, акционирование.

Проекты всесторонних преобразований, глубоко влияющих на жизнь каждого человека в любой стране, а тем более в столь крупном государстве, каковым является Китайская Народная

* Перевод с GSTF Journal of Law and Social Sciences. — 2012. — Vol. 1, № 2, — P. 74–78.